

ROMSICS GERGELY

Reform a keresztény nacionalizmus jegyében: egy neokatolikus kísérlet transznacionális vonatkozásai*

A transznacionális történelem és a harmincas évek ideológiatörténeti dilemmái

A harmincas évek második felében a „keresztény nacionalizmus” kifejezés előfordulásának gyakorisága jelentősen megnőtt a közbeszédben. Ezt a változást nem egyszerűen a társadalom vagy a politikai elit jobbratolódása, radikalizálódása váltotta ki. A magyar újjobboldali neokatolikus irányzatához kapcsolódó kifejezés a fasizmussal és a nemzeti szocializmussal versengő hazai korporatista és autokratikus reformtervekkel összefüggésben tett szert különleges jelentőségre.¹ A szélsőjobboldali mozgalmak ellen forduló, ám azokkal több szempontból (antiparlamentarizmus, liberalizmus- és marxizmus-ellenesség) rokonságot mutató elképzeléseket jelölő kifejezés egyszerre hordozta magában az úgynevezett konzervatív forradalom előzményeit, köztük a századfordulás politikai katolicizmus örökségét, a húszas évekbeli konzervatív forradalom lenyomatát, valamint a katolikus reformgondolkodás hatását.² A kortárs totalitárius ideológiákhoz is több szálon köthető: egyaránt feltűnt azok ellenfogalmaként, s tükrözte félreérthetetlen hatásukat.

* A tanulmány megírását az NKFIH K124142 sz. pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ Az Arcanum Digitális Tudománytár (2019. szeptember 2-án) teljes szövegben, pontos szókapcsolatra tett keresésének eredményei szerint a kifejezés általános értelemben gyakrabban szerepelt 1920–1923 között is, ám különösen 1938–1941 között volt népszerű, immár sokszor a fenti, körülhatárolt értelmében. Az 1920–1944 közötti 104 találatból pontosan 52, tehát 50% esik erre a rövid időszakra, és a kifejezés a két neokatolikus kormányfőhöz, Imrédy Bélához és Teleki Pálhoz való köthetőségét jól mutatja, hogy 1942-től kezdve alig fordul elő. Vö. adtpplus.arcanum.hu, keresés stringje: ESZO=(„keresztény nacionalizmus”).

² Konzervatív forradalom alatt az 1919–1933 között elsősorban német nyelvterületen kibontakozott újjobboldali politikai filozófiákat értjük, amelyek a nyugatias parlamentáris-liberális hagyományokkal szemben visszatérést hirdettek valamilyen ősi politikai közösséghez, leggyakrabban az esszenzialista módon felfogott néptömegekhez. Ezzel egy időben programjuk a modernitás alternatív, autentikusként beállított változatát is kínálta, jellemzően tekintélyelvű vagy radikális parancsuralmi intézmények által megszervezett erős és dinamikus társadalom víziója alapján. Előzményeiként a 19. század közepén-végén jelentkező különböző kultúrpeszsimista irányzatokat, a korai *völkisch* mozgalmat (Julius Langbehm, Paul de Lagarde szellemisége), illetve a katolikus reformmozgalmak jobboldali, szelektíven antiszemita és szociálisan érzékeny áramlatait egyaránt szokás számba venni. Klasszikus értelmezéseihez lásd: Kolnai, Aurél: *The War Against the West*. New York, 1938.; Sontheimer, Kurt: *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*. München, 1962.; Faulenbach, Bernd: *Ideologie des deutschen Weges: Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich*

A kifejezés ahhoz a hálózatosan felépülő elitcsoporthoz köthető, amely a harmincas évek végén kibontakozó neokatolikus reformgondolkodásban komoly, ha nem meghatározó szerepet játszott. A háló központi nódusában Kovrig Béla található, aki az időszakban két miniszterelnökhöz, társadalmi vezetőkhez és az *establishment* számos csúcsertelmiségjéhez egyaránt több szálon kapcsolódott.³ Ebben munkásságának súlya éppúgy szerepet játszott, mint 1938–1940-es szerepvállalása a propagandairódaaként és „*think tank*”-ként egyaránt működő, a Miniszterelnökségen létrehozott V. osztály élén.⁴ Ez a tanulmány e hálózatos csoport világgépének részleges értelmezése révén kísérli meg a „keresztény nacionalizmus” transznacionális ideológiatörténeti elhelyezését. Ennek során arra a periódusra koncentrálnak, amikor az erősödő szélsőjobboddallal való szembe fordulás a baloldali ideológiai ellenfelekkel folytatott küzdelemmel azonos jelentőségre tett szert, míg a sikereik csúcán álló európai diktatúrák hatása, befolyása is egyre világosabbá vált.

A tanulmány az *establishment*en belül létrejött, a konzervatív forradalom hatásait mutató reformeszméket összefoglalóan „újjobboddalinak” nevezi, megkülönböztetve azokat a nemzetiszocialista/nyilas radikalizmustól és a klasszikus konzervativizmustól egyaránt. A kifejezés a politikatudományban bevett *New Right* magyarítása, de jelentéstartományában a német szakirodalomban bevett ifjúkonzervatív/konzervatív forradalmár kifejezéssel, illetve a magyar eszmetörténetben Szabó Miklós által bevezetett újkonzervativizmus-fogalommal lényegében azonosként kezeljük.⁵ A következőkben minden esetben a liberális politikai intézményeket (pártpolitika, hatalommegosztás), illetve társadalomszervezési elveket (vállalkozás, szabad piac) s a kozmopolita felelősségetikát (globális nemzetközi normák, univerzális szolidaritás) határozottan elvető, tekintélyelvű hagyományokat és a korban modernnek számító mobilizációs praxisokat elegyítő áramlatokat értjük rajta. Ezen az univerzumon belül helyezhető el a neokatolikus konzervatív áramlat is, melynek helyét nemcsak tézisei, hanem a párhuzamosan fejlődő, egyéb jobboldali radikális irányokkal fennálló összefonódások és kölcsönzések is igazolják.

Tanulmányunk az elemzés során a transznacionális történetírás alapvető meglátásának alkalmazását kísérli meg. Az akadémiai historiográfia sok esetben – akár elvi-ideológiai okokból, akár egyszerűen a történész problémalátása, a források elérhetősége miatt – abszolutizálja a múlt nemzeti meghatározottságát. Ebben a mesterségesen zárt keretben immans és kompakt nemzeti történetek révén zajlik a múlt olyan folyamatainak az értelmezése, amelyek során kimutatható lenne transznacionális hatások sokasága. A jelenséget Gyáni Gábor találóan írta le az összekapcsolódó históriák „lineárisan megszerkesztett országtörténeti Prokrusztesz-ágyába” való kényszerítéseként, egyben mesterséges szétszakításaként.⁶ Ez a probléma értelemszerűen elsősorban az újkori és jelenkori történetírást érinti legtöbbször (bár a történetietlen visszavetítések és reifikációk gyakorlata sokszor „nacionalizálja” a

und Nationalsozialismus. München, 1980. Az előzményekhez lásd: Stern, Fritz: *Kulturpessimismus als politische Gefahr: Eine Analyse nationaler Ideologie in Deutschland*. Stuttgart, 2005.

³ Lásd: Cora Zoltán: A szociálpolitika választójai Magyarországon: A mintakövetés lehetőségei és kényszerei (1938–1950). PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2011., kül. 25–26., 98–102.

⁴ Hámori Péter: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására: A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941*. Századok, 131 évf. (1997) 2. sz. 353–382.

⁵ Vö. Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története*. Budapest, 2003., kül. 81–91.

⁶ Gyáni Gábor: *A nemzeti versus transznacionális történetírás: Égető dilemmák*. In: uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, 2018. 120–121.

középkori és kora újkori folyamatok nacionalizmus előtti és éppen ezért transzkulturális, transzregionális jellegét is).⁷

A címben szereplő probléma ugyanakkor a transznacionális perspektíva sajátos további összetettségére és az ebből következő történetírói dilemmákra hívja fel a figyelmet. A múlt komplex értelmezése annak feltárását is igényli, hogy bizonyos helyzetekben milyen többszörös transzferhatások mutatkoznak. A többszörös transzferhatás fogalmát ráadásul kettős értelemben szükséges operacionalizálni: elfogadó-kölcsönző és visszautasító-mozgósító reakciók jelentkezhetnek egy időben, akár egyazon csoport részéről is. A történelem természetes összetettsége, melyre az *histoire croisée/Verflechtungsgeschichte* kifejezés utal, a tájékozódó környezetét értelmező ágenst többszörös hatások metszéspontjában helyezi el. Emellett ezek az ágensek maguk is tagjai transznacionális hálózatoknak, és hol gyengébben, hol erősebben, de formálják is azokat.⁸ Jelen tanulmány a fentiek figyelembevételével a harmincas évek magyar ideológiatörténetének egy – a keresztúton, plurális és totalizáló ideológiák metszetében – létrejött vállalkozását helyezi el (a transznacionális historiográfián belül) a transfertörténet mezejében. A kihívást egyszerre teszi izgalmassá és összetetté az alkorszak bizonytalan és ellentmondásos jellege, amelyet az alábbi elemzés feloldani nem, legfeljebb élesebb kontúrokkal megrajzolni törekszik.

Az erjedő rendszer – a bethleni konszolidáció elégtelenségének megmutatója a harmincas években

A nagy gazdasági világválság nyomán a magyar politika és közélet 1919–1920 körül tapasztalható, de a bethleni konszolidáció idején részben megállt újjobboldali erjedése újra felgyorsult. Az erjedés kifejezés azonban maga is jelzi: nem egyetlen domináns politikai irányzat és valamilyen kihívója közötti eszmei konfliktus zajlott ekkor, hanem a bethleni politikai „művészet” eredményeként, azaz alapvető társadalmi átalakulás nélkül létrejött társadalmi-politikai konszolidáció több csoport és ideológia révén párhuzamosan megkísérelt szubverziója. Ennek során ezen alternatív eszmerendszerek határai, ahogy az *establishment*, annak belső ellenzéke és a rendszerellenzék közötti különbségek is sok esetben elmosódtak.⁹

A bethleni konszolidáció akkor vált sérülékennyé, amikor megindult jelentős középosztályi csoportok újbóli, 1920-at idéző radikalizálódása, illetve felmerült a pacifikált munkás és a passzivizált szegényparaszti rétegek rendszerellenes mobilizációjának lehetősége. Ebben a helyzetben ment végbe az az átalakulás, amely a kormányzó eliten belül az erőviszonyok fokozatos megfordulását hozta: a liberális hagyományokat is ápoló konzervatívok

⁷ Cora Zoltán: *Mi a transznacionális történelem?* Aetas, 24. évf. (2009) 2. sz. 132–133., illetve különösen a visszavetítések problematikájához: Gyáni Gábor: *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: A történetírás példája*. In: uő: Nemzeti vagy transznacionális történelem, 67–88.

⁸ Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte: *Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen*. Geschichte und Gesellschaft, Bd. 28. (2002) 607–636.

⁹ Az erre vonatkozó gondolkodás eddig legbehatóbban a népi mozgalom és az *establishment* reformszárnyának ambivalens viszonyára koncentrált, a Lackó Miklós úttörő tanulmánya által felvázolt dilemmákra fókuszálva: Lackó Miklós: *Az Új Szellemi Front történetéhez*. In: uő: Válságok-választások: Történeti tanulmányok a két háború közti Magyarországról. Budapest, 1975. 52–170.; legújabban: Bartha Ákos: *Populizmus, népiség, modernizáció: Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. Budapest, 2017., kül. 128–131., 175–180. Tágabb kitekin-tésük miatt is fontos Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest, 1998. 64–101.; Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege: Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemizmus Magyarországon*. Budapest, 2012., kül. 226–297.

kisebbségbe kerültek az újjobboldallal szemben.¹⁰ Ezzel azonban a válság generálta politikai-társadalmi dilemmák nem oldódtak meg. A Szöllösi-Janze Margit által „radikális új jobboldaliként”, Pritz Pál által fehér radikalizmusként jellemzett új többség reformgondolkodása a válságtudat hatására fokozottan megnyílt a külső hatások (minták) előtt, ám egyes világnézeti csoportok értelemszerűen más-más transznacionális képlet szerint igyekeztek a társadalomszervezés újkeletű „legjobb gyakorlatait” a hazai viszonyokra alkalmazni.¹¹

A gazdasági, majd társadalmi válságra az első politikai válaszkísérlet közismert módon Gömbös Gyula miniszterelnökségéhez köthető. Vonyó József legújabb szintézisének meggyőző érvelése szerint Gömbös esetében ennek „ideológiai munciója” saját múltjában is megtalálható volt, a gömbösi átalakítás kísérlete pedig egybeesett az európai válságreakciók során keletkezett politikai alternatívák hatásainak hazai felerősödésével.¹² Fontos kiemelni a gömbösi ideológiai háttér kettősségét: a „magyar fajvédők” által kidolgozott eszmerendszeren nyugodott, ám nemzetközi hatásokat, mindenekelőtt az olasz fasizmus egyes elemeit is integrálta. Egyszerre hordozott tehát a konzervatív forradalom előzményei által befolyásolt völksisch-autoriter és korporatista-diktatórikus jegyeket.¹³ A népi tartalékokra támaszkodva megújuló középosztály víziója, az agrárnépesség felé bővítendő, de szelektív szociálpolitika az előbbiből merített, és a korai német ifjúkonzervativizmus hatását tükrözte. A korszakban „felfedezett” Portugália és a kvázi-folyamatosan, már a húszas években sokszor pozitív példaként említett Olaszország vált ugyanakkor az állam által megvalósítandó hivatásrendi reform hivatkozási pontjává.¹⁴ A kettős hatás inkább volt komplementer vagy szinergikus, mint versengő: a nemzetfelfogás németes-völksisch, a társadalomszervezés víziója korporatista irányban fejlődött, tehát egy népi kollektív „alany” hivatásrendi megszervezése vált a politika céljává.¹⁵

A gömbösi reformelképzelések java része nem valósult meg. Ebben szerepe volt Gömbös halálának, de éppígy a nála sokkal inkább állagmegőrzésre törekvő „régí” konzervatívoknak.¹⁶ A reform elmaradása, a következő (Darányi-) kormány óvatossága azonban azt is elősegítette, hogy 1921 óta először valódi jobboldali alternatíva jelenjen meg a színen az egyre erősödő nemzetiszocialisták alakjában. A magyar nemzetiszocialisták először a mezőgazdaságból élők, a világválság miatt megromlott életszínvonalú népesség, utóbb pedig a városi munkásrétegek politikai mobilizálásával kísérleteztek.¹⁷ A fenyegetettség tudata természetes módon megengedőbbé tette a politikai elitcsoportokat a különböző innovatív újjobboldali reformelképzelések iránt. Az *establishment*en belüli innováció már Gömbös idején

¹⁰ Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom: Egy politikussá lett katonatiszt*. Pécs, 2018. 311–343., 422–434.

¹¹ Szöllösi-Janze, Margit: *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn: Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft*. München, 1989. 101.; Balogh Sándor – Gergely Jenő – Izsák Lajos – Jakab Sándor – Pritz Pál – Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1985. 151.

¹² Vonyó: *Gömbös Gyula és a hatalom*, 568–570.

¹³ Vonyó: *Gömbös Gyula és a hatalom*, 36–40., 534–554.

¹⁴ Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Életút és utóélet*. Budapest, 2019. 149., 170.

¹⁵ Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, 2012. 136–140.

¹⁶ Kerepeszki Róbert: A „tépelő gentleman” Darányi Kálmán (1886–1939). Pécs, 2014. 67–69.; Erőss Zsolt: *A martonizmus felszámolása: A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban*. Századok 145. évf. (2011) 1. sz. 161–196.

¹⁷ Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Budapest, 1966. 66–68.

eltolódott az utóbbiak irányába, ez a folyamat pedig csak tovább erősödött a nemzetiszocialista politikai kihívás tudatosodásának hatására.¹⁸

Darányi Kálmán miniszterelnökségét tehát a gömbösi kísérletre adott konzervatív „immunreakció” és az újjobboldali reformprogram egyes elemeivel való óvatos kísérletezés jellemezte. Az agrártársadalom tartós szociálpolitikai elhanyagoltsága¹⁹ további ösztönzést adott ennek a gondolkodásnak, amely egyre inkább ebben a „rendben” látta a társadalmi megújulás zálogát. Az újjobboldali ideológiai spektrumon belül a reformot és a szuverenitás védelmét egyszerre zászlajára tűző irányzat összefoglalóan a neokatolikus újjobboldalként írható le, amelynek kezdetei Bangha Béla és Prohászka Ottokár tevékenysége és hatása kapcsán már jól ismertek, „érett” formájának megértését pedig számos részkerdést tanulságosan bemutató tanulmány mellett a két miniszterelnök, Imrédy Béla és Teleki Pál politikai pályájának értelmezései segítik.²⁰ Ezek egyik fontos tanulsága, hogy míg sok szempontból folyamatosság állapítható meg a „politikai imaginárius” kulcsfogalmai (nemzet, nép, rendiség, fejlődés, osztálybéke stb.) tekintetében, a politikai praxisra vonatkozó elképzelések a bevett történetész álláspont szerint széttartóak voltak. Imrédy – Gömböshöz hasonlóan – rendeleti kormányzás révén voltaképpen parancsuralmi rendszer kialakítására törekedett, míg Telekit a hagyományos demokratikus intézményekkel szembeni szkepszise olyan korporatizmus felé terelte (volna), amelyben a társadalom egyes színtereinek autonómiája megmarad. Szintén fontos hozzájárulásokat tesz a neokatolikus reform történetének feltárásához a korszakban dinamikusan fejlődő szociálpolitikai és hivatásrendi gondolkodás történetét tárgyaló szakirodalom.²¹

Ezek a kutatási eredmények árnyaltabbá tehetők ugyanakkor a transznacionális perspektíva olyan alkalmazásával, amely a többszörös és párhuzamos hatásokra fókuszál. Az alábbiakban erre a két miniszterelnök mellett működő propagandaszerv, a Miniszterelnökség V. osztályának iratai és az osztályt vezető Kovrig Béla tudományos és közéleti értelmiségi tevékenységén keresztül teszünk kísérletet. Mind Kovrigról, mind az V. osztály tevékenységéről születtek az elmúlt két évtizedben értékes feldolgozások. Ezek ugyanakkor elsősorban a neokatolikus reformgondolatra, a szociálpolitikai tervezésre, valamint – Hámori Péter meghatározó tanulmánya esetében – az intézménytörténetre fókuszáltak, és a katolikus hivatásrendi gondolkodás nemzetközi vonatkozásainak alapos elemzésén túl éppen a transznacionális és ideológiatörténeti megközelítés szempontjából fontos egyéb elemek nem minden esetben kerültek a vizsgálatok középpontjába.²² Ilyennek tekinthetők például a Teleki által

¹⁸ Kerepeszki: *A „tépelődő gentleman*, 52–59., 82–83., 102–103.; Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1983. 67–69.

¹⁹ Tomka Béla: *Szociálpolitika Magyarországon a világháborúk korában*. Korunk, 23. évf. (2011) 11. sz. 49–50.

²⁰ Veszprémy László Bernát: *Egy avított jezsuita antijudaista: Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben*. Történelmi Szemle, 54. évf. (2017) 3. sz. 439–462.; Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár: A „napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994.; Sipos Péter: *Imrédy Béla: Politikai életrajz*. Budapest, 2001.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005.

²¹ Az Imrédy-Teleki tézis pontos kifejtéséhez lásd: Strausz Péter: *Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviseleti rendszer átalakításának kérdése Európában és Magyarországon 1926–1940*. Múltunk, 55. évf. (2010) 1. sz. 114–115. Általánosságban lásd: uő: *Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon*. In: Dobák Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekvégyezés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században*. Budapest, 2011. 165–216.

²² Szabó László István: *Kovrig Béla társadalomszemlélete és hivatásrendi törekvései*. PhD disszertáció, ELTE BTK. Budapest, 2004.; Cora Zoltán: *Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika: korszak-*

kezdeményezett, majd feladott alkotmányos reform előmunkálataihoz sorolható korporatista államtervek az V. osztály anyagában, illetve a Kovrig munkásságában megjelenő weimari újjobboldali és úgynevezett ordoliberalis (korporatista liberális) hatás, amelyekről alább bővebben lesz szó. Ezek együtt lehetővé teszik annak a magyar újjobboldali, a neokatolicizmus jegyében kibontakozó reformgondolatnak a vizsgálatát, amely egyfelől a nemzetiszocialista belső fenyegetésre és a Harmadik Birodalom hegemoniatörekvéseire adott válasz volt, másfelől pedig a két világháború közötti évek magyar ideológiatörténeti folyamatainak szerves kimenete is.

Kovrig Béla szociálpolitikai nézetei és útja a keresztény nacionalizmushoz

Kovrig Béla a harmincas évek magyar szociálpolitikai gondolkodásának meghatározó személyisége volt. Bethlen titkáraként alapozta meg karrierjét, majd mellőle elkerülve vált a szociálpolitika legismertebb hazai szószólójává, amelyet eleinte elsősorban a munkáskérdés felől és a weimari Németország jobboldali reformer és szociáldemokrata diskurzusokból egyaránt táplálkozó munkakultuszának szemüvegén keresztül szemlélte. Szak- és közíróként egyre jobban kezdett érdeklődni az olasz fasizmus és egyéb korporatista kísérletek iránt, majd a harmincas évek szociálpolitikai súlyponteltolódását követve az agrártársadalom kérdéseivel is intenzívebben foglalkozott. Kiterjedt publicisztikai tevékenységét fenntartotta akkor is, amikor OTI-igazgatóként, majd 1938-tól a Miniszterelnökség V. osztályának vezetőjeként fontos közigazgatási pozíciókat töltött be.²³

Kovrig példáján keresztül jól bemutatathatók egyes olyan *transznacionális transferek*, amelyek teljes feltáráásával még adós a magyar történetírás. Ezek sajátossága az, hogy a hazai recepció horizontja együtt változott a „beérkező” elképzelések eredeti kontextusának változásával. Ezt egy a hazai szakirodalomban bevett, de – mint látni fogjuk – a hazai történetírás által eddig feltártnál összetettebb, változó jelentéstartalmú koncepciótól indulva lehetséges megvilágítani.

Kovrig nevével szorosan összekapcsolódott a „produktív szociálpolitika” kifejezés, amely a magyar szegénypolitika egyik jellegzetes modern kori változata.²⁴ A transznacionális fogalomtörténet ezen a ponton azonban sajátos módon bonyolítja a történész értelmező vállalkozását, felvillantva, hogy a magyar neokatolikus reform intellektuális forrásvidékeit mennyire szélesesen szükséges vizsgálni. A bevett értelmezés szerint a „produktív szociálpolitika” kifejezésben a produktív arra utalna, hogy „produktív ember” keletkezzen. Ez mindenképpen helyes megfigyelés annyiban, hogy a harmincas évek végén a társadalmi felzárkóztatásra vonatkozó elképzelések szelektívvé váltak, és csak a megerősítendőnek ítélt – keresztény-

váltás vagy „korforduló”? In: Buhály Attila et al. (szerk.): Falak és választóvonalak a történelemben. Nyíregyháza, 2014. 193–207.; Petrás Éva: *Kovrig Béla élete és pályája: Utószó*. In: uő (szerk.): Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika. Budapest, 2011. 317–336.; Hámori Péter: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására*, id. mű.

²³ Petrás Éva: *A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata: Kovrig Béla, kereszténydemokrata szociálpolitikus*. In: Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról. Budapest–Pécs, 2018. 190.; uő: *Társadalmi tanítás és szociális kérdés: Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolikus értelmiség körében, 1931–1944*. Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 2. sz. 15.; Tisza Attila: *Keresztény szociálpolitika? Kovrig Béla szociálpolitikai tevékenységének vázlatos bemutatása*. Szolgatárs, (2013) 3-4. sz. 61–64.

²⁴ Lásd kül.: Hámori Péter: *Utak az országos nép- és családvédelmi alaphoz (mi is az a modern szociálpolitika?)*. In: Szilágyi Csaba (szerk.): Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945). Budapest, 2008. 25–54.; a szóhasználat gyökerei Ferge Zsuzsáig vezethetők vissza, lásd: Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, 1986. 140–145., 252.

nemzeti beállítódású és nem zsidó, esetenként nem sváb származású – alanyokat kívánták a szelektív szociálpolitika juttatásaiban részesíteni.²⁵

A produktivitás fogalmának - nem kis részben valóban Kovrignak köszönhető – kanonizálódása ugyanakkor saját genealógiája felől vizsgálva eltérő képet mutat. A „produktív szociálpolitika” előzményeit a weimari köztársaság első éveiben találjuk meg a munkanélküliség leküzdésére irányuló erőfeszítésekben. A produktív keresetnélküli- vagy munkanélküli-politika (*Erwerblosen-* vagy *Arbeitslosenpolitik*) a munkanélküli biztosítások alternatívájaként különösen a német jobboldal azon részének körében vált népszerűvé, amely az osztályharc megszüntetésének lehetőségét kereste az 1918–1919-es tapasztalatok nyomán, a magántulajdonon alapuló gazdasági rend fenntartása mellett.²⁶ Ez sajátos konzervatív-korporatista, több pilléren nyugvó biztosítási rendszert eredményezett, amely ágazati autonómiák rendszereként is értelmezhető volt.²⁷ Utóbb a legtöbb fent említett erő a Német Állampárt (*Staatspartei*) felé mozdult el, de proponensei a katolikus Centrumban is megtalálhatók voltak.²⁸ Leginkább szabadelvű képviselői a *Ordoliberalismus* közgazdaságtanának kidolgozói voltak, akik közül Walter Eucken a legismertebb. Ebben a máig működő szellemi műhelyben nőtt fel és vált a Harmadik Birodalom funkcionáriusává Ludwig Erhard, a nyugatnémet gazdasági (és szociálpolitikai-érdekegyeztető) csoda egyik meghatározó irányítója. Karrierje több pontján a harmadik út teoretikusa, Wilhelm Röpke is az irányzat elképzeléseit népszerűsítette – a világháború előtt és után egyaránt.²⁹

A produktivitás hangsúlyozása a weimari alkotmányban is rögzített alapértékekhez volt hivatott közelíteni az elképzelést: az utóbbi ugyanis a teljes emberi élet – és az állampolgári köteleességek – alkotórészeként határozta meg a munkát. A gyakorlatban a valós haszonnal bíró köz- és szövetkezeti, illetve közigazgatási munkaerő-kihelyezésem alapuló foglalkoztatásra utalt, és ebben a formában, bár eltérő hangsúlyokkal, megjelent a szociáldemokratáktól a nacionalista konzervatívokig szinte minden politikai erő diskurzusában.³⁰ Mégis az elképzelés elsődlegesen az osztályharc leküzdésének elméleteként kapott kiemelt szerepet, és így

²⁵ Szikra Dorottya: *A szociálpolitika másik arca: Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon*. Századvég, 13. évf. (2008) 48. sz. 39–79., az értelmezéshez lásd: Cora: *Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika*, 201–202.

²⁶ Vö. Walther Lambach üzletember, teoretikus és DNVP-képviselő munkássága, amelyet ő maga népi konzervatívként (*volkskonservativ*) határozott meg. Lambach, Walter: *Produktive Erwerbslosenfürsorge durch Wiederaufbau der Wirtschaft: Rede in der 19. Sitzung d. deutschen Reichstages am 5. August 1920*. Hamburg, 1920.; uő: *Kapitalismus – Sozialismus – Zwangswirtschaft – Freie Wirtschaft*. Hamburg, 1920., kül. 25–31. A népi konzervatív álláspont Kovrigéra emlékeztető, kritikusan értékelő fasizmusítéletéhez lásd még: uő: *Faschismus in Italien und in Deutschland?* Berlin, 1928. 1925–1927 között a *Politische Praxis* néven megjelenő, korporatista és újjobboldali – de korántsem diktatúrapárti – folyóirat képviselte ezeket a nézeteket.

²⁷ Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003. 76.

²⁸ Kurlander, Eric: *Between Detroit and Moscow: A Left Liberal „Third Way” in the Third Reich*. Central European History, vol. 44. (2011) 279–307., kül. 285–286., 296.

²⁹ Lebovics, Herman: *Social Conservatism and the Middle Class in Germany, 1914–1933*. Princeton, 2015. 98–100.; lásd még: Tamedly Lenches, Elizaveth: *Civitas Humana: Wilhelm Roepke's Reform Proposals for a Humane Society*. International Journal of Social Economics, vol. 17. (1990) No. 3. 5–26.; Weisz, Jean-Daniel: *A Systemic Perception of Eucken's Foundations of Economics*. In: Labrousse, Agnes – uő: (eds.): *Institutional Economics in France and Germany: German Ordoliberalism versus the French Regulation School*. Berlin–Heidelberg, 2001. 129–158., kül. 135–136.

³⁰ Zimmermann, Bénédict: *La constitution du chômage en Allemagne: Entre professions et territoires*. Paris, 2009. Lásd kül. 9. fejt.

a radikalizálódó jobboldal, a nemzetiszocialisták, illetve az utóbb a nemzetiszocialista államba betagozódó funkcionáriusok, elméleti és gyakorlati szakemberek révén is tovább élt.³¹ Josef Wünsch pályája ebben a tekintetben jellegzetes mintát mutat: a „produktív szociálpolitika” kifejezés 1945 előtti használóinak egyike az Állampárthoz állt közel a húszas években, majd annak vegyes, szabadelvű és etatista elemeket ötvöző gazdaságpolitikájától indulva a korporatizmus hívévé vált.³² Nem véletlen, hogy Kovrig szövegeiben épp akkor jelenik meg markánsabban – még a *Quadragesimo Anno* előtt – a korporatista gondolat, amikor ennek Wünsch és fegyvertársai a válságok által sújtott Németországban szószólóivá váltak. Fontos szerep jutott ebben a müncheni hivatásrendi kamarák ernyőszervezetét vezető Hans Buchnernek, aki a gondolatot a nemzetiszocialista és a korporatista renddel egyaránt összeegyeztethetőként, egy új gazdaságpolitika pilléreként mutatta be. (Buchner Magyarországon is tartott előadást a kétoldalú gazdasági kapcsolatokról.³³) Wünsch maga a második világháború előtt és alatt a náciik társutasa, egy a keleti „nagyter” megszerzésére vonatkozó terv szerzője lett,³⁴ ám mindeközben lelkes szószólója maradt a vállalatok relatív autonómiájának és a korporatista érdekegyeztetésnek.³⁵ A német korporatista reform tehát illeszkedett a mindenkori politikai és ideológiai kontextushoz, képviselői a szélsőjobb felé mozogtak (vagy elnémultak), s a produktív szociálpolitika referencialitása ennek megfelelően változott: a republikánus német társadalom helyett a nemzetiszocialista német nép egységideológiájának részévé vált.³⁶

Amikor a produktív munkanélküli-politika és szegénypolitika kifejezés Magyarországon megjelent, a szociálpolitikai szelektivitás és az agrárfókusz helyett még elsősorban a városi munkásság vonatkozásában tárgyalták lehetőségeit.³⁷ Kovrig saját harmincas évekbeli szellemi mozgása az egyre etatistább korporatizmus felé a magyar szociálpolitikai gondolkodás reorientációjával párhuzamosan zajlott le. Az a képlet azonban, amelyet a magyar társadalom modernizációjának jelszava alatt, egy alább bővebben is elemzendő átfogó államreform részeként a harmincas évek végén képviselt nem weimari „kölcsonz” volt.³⁸ Az eredeti kulcsfogalom – a produktivitás – onnan származott, azonban a harmincas években feltöltődött a parlamentarizmus meghaladásának igényével, a korszerűként azonosított vezérevel

³¹ Jellegzetes liberális és autoriter-etatista olvasataihoz lásd: Briefs, Götz: *Der wirtschaftliche Wert der Sozialpolitik*. In: uő (Hg.): *Die Reform des Schlichtungswesens. Der wirtschaftliche Wert der Sozialpolitik. Bericht über die Verhandlungen der XI. Generalversammlung der Gesellschaft für Soziale Reform in Mannheim am 24. u. 25. Oktober 1929*. Jena, 1930. 144–170.; Kraus, Johannes B.: *Wirtschaft Und Gesellschaft Bei Hegel*. Archiv Für Rechts- Und Wirtschaftsphilosophie, Jg. 25. (1931) No. 1. 9–34.

³² Kurlander: *Between Detroit and Moscow*, 296. Vö. Wünsch, Josef: *Männer, Traditionen, Signale*. Berlin, 1940. 106–131.

³³ Buchner, Hans: *Grundriss einer nationalsozialistischen Volkswirtschaftstheorie*. München, 1930. 29–31., 36. Előadásához lásd: *MTI Napi Hírek*, 1934. május. 1.

³⁴ *A nagy feladat*. Magyarság, 1941. november 19.

³⁵ Wünsch, Josef: *Gerüstete Wirtschaft*. Berlin, 1939.; uő: *Männer, Traditionen, Signale*, id. mű.

³⁶ Roseman, Mark: *National Socialism and Modernisation*. In: Bessel, Richard (ed.): *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts*. Cambridge, 1996. 197–226., illetve általánosságban a klasszikus feldolgozás: Barkai, Avraham: *Nazi Economics: Ideology, Theory, and Policy*. New Haven, 1990. Ludwig Erhard esetéhez lásd: Hentschel, Volker: *Ludwig Erhard, die „soziale Marktwirtschaft” und das Wirtschaftswunder: Historisches Lehrstück oder Mythos*. Bonn, 1998. 13.

³⁷ Kovrig Béla: *A mai munkanélküliség problémája és orvoslása*. Budapest, 1924. A német minta jelentőségéhez lásd kül. 23., 40–41.

³⁸ Kovrig Béla: *Az antiszociális áradattal szemben*. Budapest, 1930. 9.

magyar és a német–olasz példák hibáitól megszabadított változatának szellemiségével, ami a kifejezés szemantikai mezejét jelentősen elmozdította – párhuzamosan a Németországban is megfigyelhető jelentésbeli átalakulással. 1938-ban a kovrigi szociálpolitika célja már a kollektív alany, a nép „új létben tartására irányult”, elsődleges céljává pedig nem a városi munkásréteg, hanem az „új falusi nemzedék biológiai értékállományának megőrzése és életterejének fejlesztése” vált.³⁹

Kovrig a harmincas évek derekán és második felében született írásainak bizonyossága szerint egyszerre igyekezett magát a katolikus korporatizmus képviselőjeként meghatározni, és emellett nagymértékben integrálni a totális államok szakpolitikai és általánosabb elvei közül azokat, amelyeket előremutatóknak tartott. Alkalmanként a kortárs fasiszta és nemzetiszocialista minták mérlegelése során még tovább ment: míg egyes szövegeiben a társadalmi autonómiák fontosságára figyelmeztetett a katolicizmus szellemében, másutt a magyar történelem egészét átszövő vezérelvről értekezett.⁴⁰ Ezek praktikus megvalósításáról elvi és politikai megfontolásokat egymás mellé rendezve írta Kovrig a Miniszterelnökség számára készült memorandumában 1938 végén: „...nem akarunk itt fascizmust vagy hitlerizmust, azt szeretnénk azonban, hogy azok a nagyhatalmak, amelyekre reá vagyunk utalva, megnyugodjanak, hogy a magyar kormányzatban is a szociális nacionalizmus korszellemé lüktet, a fiatalabb magyar nemzedékek pedig ismerjék fel, hogy nem kell nemzeti forradalom a magyar nacionalizmus korszerű formájának kialakításához.” A „munkafegyelem” és „örsékváltás” nevében megvalósuló új politika támaszairól szólva hozzáfűzte, hogy a program megvalósításáért a társadalom és az állam egybefolyásánál létrehozandó aktivista szervezet felelne, amelynek tagjai „Nemzet Önkéntesei néven lennének a kormány S.A.-ja, milíciája, ezek végeznék a szociális akciók ingyen munkáját, ez lenne a politika erőtartaléka,” míg maga a kormánypárt a „Nemzeti Szociális Néppárt” nevet vehetné fel.⁴¹

A régi – bethleni – állam kritikája a neokatolikus diskurzusban a (városi és agrár-) proletariátus központi diszkurzív elemmé történő előléptetésében is megmutatkozott. A neokatolikus álláspont szerint a kasztosodott magyar társadalomban kilátástalan proletártömegek néznek szembe a *bene possessionati* osztályokkal.⁴² Ezt az álláspontot fejtette ki Kovrig ideológiai szövetségese és az EMSZO egyik szervezője, Közi-Horváth József is a Miniszterelnökség V. osztálya által felkarolt (lásd alább) Magyar Cél mozgalom meghirdetése idején közölt írásában: „Bethlen István gróf is kénytelen elismerni, hogy tipikusan proletár nemzet

³⁹ Kovrig Béla: *Keresztény nacionalizmus*. Magyar Szemle, 33. köt. (1938) 5–8. sz. 12–13.

⁴⁰ A nemzetiszocializmus és a kereszténység összeférhetetlenségéhez: Kovrig Béla: *Katolicizmus és nemzeti szocializmus*. Katholikus Szemle, 49. évf. (1935) 5. sz. 257–268. A *völkisch*/népi elv integrációjához, a saját nemzeti hagyományok őrzése-erősítése mellett: Kovrig Béla: *Fasizmus–hitlerizmus: Új államfelfogások, társadalmi szemlélet és politika*. Budapest, 1934., kül. 115. A szociálpolitikai mintakövetéshez: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár K29 Társadalompolitikai osztály (1938–1941) (a továbbiakban: MNL OL K29) 2. d. i) dosszié (1938–1941) 73–106. f. A Nemzeti Szocializmus Szociálpolitikája. Dr Kovrig Béla OTI igazgató, egyetemi magántanár előadása a Közigazgatási Továbbképző Tanfolyamon, 1939. márc. 21. Ebben Kovrig tézisszerűen is megfogalmazta a mintakövetés módját és céljait (105. f.): „...nekünk a [nemzetiszocialista/faji] erkölcsi elvet és ennek követelményeit a magyar életvalóságra kell vetíteni [...] más lényege alakul ki, mint Németországban.”

⁴¹ MNL OL K29 2. d. i) dosszié (1938–1941) Emlékeztető szociális dolgokról, d.n. kül. 203–204. f. Az anonim memorandum szerzősége azért bizonyos, mert saját munkaként szerepel benne hivatkozás a *Nemzeti Ujságban* „A nemzet önkéntesei” címmel megjelent Kovrig-cikkre (1938. szept. 19.).

⁴² Kovrig Béla: *A magyar szociálpolitika igaza a liberális és szocialista eszmerendszerek küzdelmében*. (Munkügyi Szemle Kiadványai 8.) Budapest, 1932.; uő: *A proletariátus megszüntetésének módjai hazánkban*. Katholikus Szemle, 51. évf. (1937) 10. sz. 591–598.

vagynk. [...] Nem lenne talaj Magyarországon a nemzetiszocialista agitációnak, ha nem lennének ilyen szomorú szociális ellentétek, ekkora nyomorúság az ország számos helyén, ha nem lenne a gazdasági és szellemi életben ilyen elviselhetetlen hatalom a zsidóság, ha az ifjúság jövője nem lenne ennyire rendezetlen.”⁴³ Közi-Horváth szerint a korporatista-katolikus állam fő feladata ezért mind elvi-keresztény, mind politikai okokból épp a „proletariátus” felszámolása lenne, amelyet a gyakorlat és a mindennapi élet szempontjából a létbiztonság hiányával azonosként értelmezett, s a nyilas/nemzetiszocialista fenyegetés mélyebb, társadalmi okának tekintett. Mint Kovrig maga is tömören összefoglalta: „Nem akarunk proletárnemzet lenni!”⁴⁴

Végül meg kell jegyezni, hogy Kovrig sem vonta ki magát a harmincas évtizedben az ellenforradalmi átmenetre emlékeztető módon végbemenő magyar etnicista fordulat hatása alól. Ez az etnicizmus – amely kifejezést Bódy Zsombor javasolta a korszak közgondolkodásában jelentkező újjobboldali áramlatok jellemzésére⁴⁵ – Kovrig esetében nem jelentkezett nyílt antiszemitizmusként. Közéleti értelmiségiként nem a zsidóságban, hanem a marxizmus és a liberalizmus kettős kozmopolita kísértésében látta a magyar társadalmat elsődlegesen fenyegető veszélyt.⁴⁶ A magyar helyzetet a harmincas évek végén ugyanakkor már egy etnicista politikai nyelv révén értékelte. A csak a harmincas évek végére ugyanakkor kialakult olvasata szerint tehát a nemzet olyan komplex egység, amely valamely biológiailag eleve adott talapzatot képes úgy alakítani, hogy az a kor színvonalának megfelelően, annak kihívásaira választ tudjon adni.⁴⁷

Kovrig tehát egyfelől következetesen ragaszkodott 1933–1935 között kialakított álláspontjához, mely szerint a totális államokat – Olaszországot és a Harmadik Birodalmat – lényegi, nem „kinőhető” tökéletlenség jellemzi. A diktatúrával a történelemből ismert abszolút monarchia belső – tehát nem alkotmányos! – önkorlátozó jellegét szegezte szembe, amely képes volt a társadalom önszervező képességét kihasználni.⁴⁸ Legkésőbb 1938-tól kezdődően ugyanakkor immár nemcsak a „reaktív” szociálpolitikát folytató, hanem a társadalomszervezésben vezető szerepet játszó állam ideáját propagálta. A totális államokban a rendszer társadalmi teljességét és hatékony problémamegoldó képességét értékelte, miközben a történelemben egy a vezérelven kívüli, azt filozófiai értelemben megelőző erkölcsiséget tekintett fő értéknek, egyben egy jövőendő autokratikus rend számára követendő mintának. Látható: egy magyar államideológia felé haladva Kovrig ekkor két ellentétes princípium, a modernitás/hatékonyság elve és a transzcendens etikai talapzat megőrzésére törekedett.

A „korszerű” gyakorlatok átvételének és a történeti értékek feltámasztásának szintézisét a harmincas évek utolsó harmadában a „keresztény nacionalizmus” szókapcsolat fejezte ki.⁴⁹

⁴³ Közi-Horváth József: *A magyarországi nemzetiszocialista pártok története, programjai és jelenlegi állásai*. Magyar Kultúra, 25. évf. (1938) 5-7. sz. 48–52., 75–78., 116–125, idézet: 125.

⁴⁴ Kovrig: *Keresztény nacionalizmus*, 11.

⁴⁵ Bódy Zsombor: *Társadalomtörténeti észrevételek Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege – Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944 című könyve kapcsán*. Korall, 53. sz. (2013) 160–171.

⁴⁶ Cora: *Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika*, 199. Legkorábbi tételes kifejtése a már hivatkozott Kovrig Béla: *A magyar szociálpolitika igaza*, id. mű; lásd még a szociáldemokrácia hiteltelenedése és improduktivitása vonatkozásában: uő: *A nacionalizált szocializmus*. Magyar Szemle, 19. köt. (1933) 9–12. sz. 202–205., a liberalizmus szervetlensége és gyengesége tekintetében: uő: *Úti látomás nemzet- és szabadságról*. Magyar Szemle, 34. kötet (1938) 9–12. sz. 29.

⁴⁷ Kovrig: *Úti látomás nemzet- és szabadságról*, 27.

⁴⁸ Legkorábbi említése ennek Kovrig: *Katolicizmus és nemzeti szocializmus*, 268.

⁴⁹ Kovrig: *Katolicizmus és nemzeti szocializmus*, 260.; uő: *Keresztény nacionalizmus*, 5–16.; uő: *Úti látomás nemzet- és szabadságról*, 30–31. Lásd még a következő két alfejezet részletes elemzéseit,

A kereszténység a magyar történeti hagyomány központi elemeként jelent meg – eltérve korábbi álláspontja katolikus egyetemességet hangsúlyozó megközelítéstől, s ekként szintetizálhatónak bizonyult a nacionalizmussal, reményei szerint megóva az utóbbit a totális államokban tapasztalható szélsőségektől.⁵⁰ Kovrig keresztény keretek között képzelte a vezérelv kiterjesztését is a magyar politikában, amelyet a munkaszervezésben és tanácsadóként a hivatásszervezetek támogattak volna. Bár a társadalmi autonómia hangsúlyozása 1938 után is meg-megjelent a szövegeiben, 1934–1935-höz képest a változás félreismerhetetlenné vált. Az állam totális felfogását elvben elutasította, de szinte minden praktikus kérdésben a kormányzati cselekvéshez kötötte a reformok lehetőségét. Az ellentmondást ismét csak az állam működését átható erkölcsre tett hivatkozás révén oldotta fel: a keresztény szellemiség a kormányzást végzők lelkiisége révén óvna meg a hatalmat a túlkapaszkodól, egyben biztosítaná annak mély közösségét a társadalommal.

Így a keresztény nacionalizmus olyan szociálpolitika legitimációs diskurzusaként is képesé vált működni, amely egyre inkább a vidék felé fordulva a mezőgazdaságban dolgozó (vagy dolgozni vágyó, de munka- és földnélküli), *völkisch* módon a nép mély értékeit hordozóként újra pozicionált szegény rétegeket célozta meg az integráció igényével. Ez az először cikkekben vázolt, majd a Teleki-kormány időszaka alatt ténylegesen kibontakozó „produktív szociálpolitika” már döntően különbözött a húszas évek weimari elméleteitől, ahogy Kovrig korai elképzeléseitől is. Nézetei a világháború kitörése idején egyszerre tükrözték a konzervatív forradalom és a weimari republikanizmus megfakult kettős örökségét, a radikalizálódó magyar újjobboldal eszmevilágát és a totális államok praxisait. Ezzel egy időben és a nyilvánvaló transzferhatások ellenére az elképzelés a társadalom immunizálására is törekedett a versengő újjobboldali platformokkal és azok nemzetközi mintáival szemben, azaz a gömbösi-fasiszta és a nyilas-nemzetiszocialista alternatívákkal szembeni mozgósítást szolgálta.

A korporatista integráció kísérletei a Miniszterelnökség V. osztályán

Az V. osztály – mint Hámori Péter alapvető tanulmánya összefoglalja – a népnevelést és a kormányzati döntések társadalmi jóváhagyását volt hivatott előmozdítani, bizonyos „cenzori” jellegű feladatokkal kiegészülve a kultúrpolitikában.⁵¹ A hatalmas portfólió elvben a filmek ellenőrzésétől egy vidéki információs rendszer és suttogó propagandát terjesztő hálózat kiépítéséig terjedt volna, s külön alosztály foglalkozott a társadalmi nevelés kérdésével.⁵² Az osztály működése kiemelt jelentőséggel bír az ideológiatörténet számára: a korszak egyik kiemelkedő, gyakorlatot és elméletet összekapcsoló értelmiségije irányította, különböző ügyek kapcsán a kormányzati működés kiemelt kérdéseiben nyilvánult meg, továbbá „külsős” és az osztályon dolgozó szerzők feljegyzései, tervezetei és szélesebb merítésű, szintetizáló céllal írt dolgozatai maradtak fenn anyagában.

Az Imrédy Béla miniszterelnökségét jellemző, a társadalmi integrációt a harcosan politikai kereszténység jegyében szorgalmazó nyelv, illetve az ehhez kapcsolódó, az állam aktívabb társadalomformáló tevékenységére irányuló szándék félreismerhetetlen lenyomatot hagyott Kovrig és az V. osztály tevékenységén is.⁵³ A nyilasokkal való szembeszállás egy

melyek Kovrig tevékenységén túl az 1938–1940-es időszak kormányzati identitáspolitikájának egyes kontextusaiban is vizsgálják a fogalmat.

⁵⁰ Kovrig: *Keresztény nacionalizmus*, 7.

⁵¹ Hámori: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására*, 356.

⁵² MNL OL K 29.3 5.d. Asztalos Miklós hivatali levelezése (1939–1940)

⁵³ Sipos: *Imrédy Béla*, 32–33.; Strausz Péter: *Érdek-képviseleti reformkísérletek Magyarországon 1932–1941*. In: Dobák Miklós et al. (szerk.): *Társadalmi és gazdasági érdekérvényesítés a XX.*

alternatív tekintélyelvű, újjáboldali politika jegyében a keresztény nacionalizmus praktikus megvalósítását jelentette volna. A politikai nevelés révén „megteremtendő” keresztény és nacionalista nép vált annak a politikai kísérletnek a legfontosabb elemévé, amely Kovrig vezetésével az V. osztályon 1938 és 1940 között kibontakozott. Egyetérthetünk ezért Hámorival abban, hogy a társadalmi reform előmozdításáról új pozíciójában sem tett le, bár hivatali feladatai és jogkörei erre nem terjedtek ki.⁵⁴ Itt kifejtett tevékenységének súlyát növeli, hogy Kovrig nemcsak Imrédyvel volt szoros viszonyban, de Teleki egyik legfontosabb hivatali segítője volt sokáig, különösen a korporatista alkotmányreform tervezése idején.⁵⁵

Teleki bizalma elősegíthette, hogy a propagandahivatal az ő miniszterelnöksége alatt kezdett igazi „*think-tank*”-ként is jobban teljesíteni. Az Imrédy-kormány kilenc hónapja alatt az előzmények (és bürokratikus előfeltételek) nélkül történt alapítás és a működés megindulása után érezhetően a kétirányú információs hálózat kiépítése, illetve konkrét feladatként az épp elfogadott első és az előkészítés alatt álló második zsidóellenes törvény társadalmi elfogadtatásának elősegítése kötötte le a szervezet energiáit. Kovrig alkalmazkodóképességét mutatja, hogy ezernél több idézetet gyűjtetett össze, amelyek a zsidóság káros hatását igazolták, Oliver Cromwelltől Kossuth Lajosig külön fejezetbe gyűjtve az antiszemitizmus „liberális” igazolói.⁵⁶ Az indexlapokra másolt idézetek tömege éles kontrasztban áll a korábban

században. Budapest, 2010. 67. A történelmi értékelést megerősíti Kovrig a miniszterelnök-váltáskor készített feljegyzése Teleki számára az Imrédy-kormány alatt végzett tevékenységéről, illetve Imrédy 1938. novemberi feljegyzése kormányzati elképzeléseiről. MNL OL K29 1. d. c) dosszié (1938–1941) 52-74. f. Kovrig Béla: A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói. 1939. febr. 25.; Sipos Péter – Sipos András: *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Budapest, 1999. 497–501. Kovrig feljegyzésének különösen az a része releváns, ahol az Imrédy által tervbe vett társadalmi koncentráció szűkességét és lehetőségét foglalja össze (60-63. f.)

⁵⁴ Hátori: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására*, 360–362.

⁵⁵ Hátori 1997-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ellenforradalom huszadik évfordulójára szervezett események kudarca miatt Teleki 1940 januárjával a miniszterelnökségről eltávolította a Társadalompolitikai Osztályt. (Hátori: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására*, 368.) Hátori értékelését az újabb kutatások fényében korrigálni kell. Teleki határőnaplója alapján biográfusa, Ablonczy Balázs Kovrigot Zsindely Ferenc (Kovrig közvetlen felettese) mellett Teleki legszorosabb munkatársának nevezi a Miniszterelnökségen. (Ablonczy: *Teleki Pál*, 436.) Kovrig munkája jól kimutatható a kamarai törvény, majd az alkotmányos átalakítás tervei kapcsán (lásd ezt és a következő alfejezetet), illetve rendelkezésre állnak anyagok 1940 nyaráról, ahol Kovrig a miniszterelnökség képviselőjeként jár el az V. osztály vezetőjeként. Ablonczy konklúziója, amely szerint az V. osztály nem került el a miniszterelnökségről, hanem a Nemzetpolitikai Szolgálat alapját képezte annak létrehozásakor, összhangban áll a fellelhető levéltári adatokkal is. MNL OL K29 1. d. a/1.) dosszié Teleki Pál levele, 1940. november 18., illetve az ezt megelőző határozat a szolgálat Zsindely vezetésével történő létrehozásáról, Kovrig helyettesi közreműködése mellett (1940. nov. 8.). Ez a korrekció azért is igen fontos, mert a kovrigi keresztény nacionalizmus politikai jelentőségére vonatkozó történelmi értékelést alapvetően befolyásolja az a tény, hogy a fogalom legismertebb értelmiségi népszerűsítője nemcsak a kormányfő bizalmát élvezte, de fontos közreműködője volt két, ideológiatörténeti szempontból kulcsfontosságú reformelképzelésének is. (Ablonczy: *Teleki Pál*, 484.) Ablonczyval azonos álláspontra helyezkedik a kronológia tekintetében: Petrás: *A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata*, 190. Fontos kiegészítés Kovrig miniszterelnökségi működésével kapcsolatban, hogy Nyári Gábor az anyagban fennmaradt utolsó jelentését 1941 májusára dattálja. *Nyári Gábor: A Sándor-palotától a ravatalig: Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, 2015. 104.

⁵⁶ MNL OL K29 2. d. h) dosszié (1938–1941), benne liberális gondolkodók antiszemita megnyilatkozásai II. 2-26. f., melyet statisztikai és történeti áttekintések egészítenek ki, így például az erdélyi zsidóság nemzetárulásáról Trianon után (445-473. f.) vagy Magyarország elzsidósodásáról, Kovács Alajos és Bosnyák Zoltán nyomán (422-430. f.). Az összefoglaló anyag ugyanitt, 1-104. f.

nyilvános írásaiban mindennemű explicit antiszemizmustól tartózkodó, a zsidó szót magyar kontextusban alig-alig leíró közíró és tudós magáról ápolt képével. (Még 1939-ben is csak a visszatért Kárpátalja kapcsán tesz említést felszámolandó „zsidó uzsoráról”.⁵⁷) Ez a munka sem fedheti el azonban azt, hogy ekkori tevékenysége aligha állt összhangban Kovrig társadalommérnöki ambícióival, sem pedig egyéb ekkori erőfeszítéseivel, így a mezőgazdasági öregségi biztosításról szóló 1938:XIII. tv. összeállításával.

Kovrig társadalmi-politikai szempontból nagyobb szabású, alkatának inkább megfelelő párhuzamos tevékenységének egyik fő célja az átfogó magyar hivatásrendi szervezet kialakítása volt. E téren kifejtett aktivizmusának gyökerei az V. osztály keletkezéséig nyúlnak vissza, még ha a bürokratikus „kimenet” szempontjából ennek nyomai kevésbé látványosak is. 1938 szeptemberében indult útjára – a kormányzattal egyeztetve – a Magyar Cél mozgalom,⁵⁸ melyet 1938 nyarán levélváltás előzött meg Kerkai Jenő és Kovrig között.⁵⁹ A KALOT-alapító Kerkai Szegeden működött, és 1937 óta az ottani munkásság hivatásrendi szervezetét is *de facto* ő irányította. (Fiatalsága dacára nehéz lenne túlbecsülni Kerkai jelentőségét a korszak informális neokatolikus társadalmi hálózatában.⁶⁰) Bár először még a KALOT által megszólított „legények” között kifejtendő propaganda ügyében fordult Kovrighoz, az 1938. december 1-jén kezdődött, munkástüntetést követő nyilas, illetve nyilasok által szított zavargások hatására kialakult fenyegetettség-tudat a kormányzatban arra szorította az V. ügyosztályt is, hogy kiemelten foglalkozzon – elsősorban 1939 első hónapjaiban – a munkásrétegek megszólításának lehetőségeivel.⁶¹

Kovrig ambicionálta, hogy a Kerkai által az Egyházközösségi Munkásszakosztályok (EM-SZO) keretein belül megindított szegedi Hivatásszervezet-mozgalom Budapesten demonstratív keretek között váljon országos kezdeményezéssé. Az EMSZO mozgalma már 1938 májusában bizonyította erejét, azonban – Imrédy hosszú éltetése dacára is – világos volt, hogy a szervezet olyan autonóm szerepfelfogással bír, amely nem zárja ki a valódi szakszervezeti jellegű, önálló érdekképviselési fellépéseket.⁶² A Hivatásszervezet az EMSZO esetenként túlságosan radikális követeléseit igazította volna a kormányzati igényekhez, míg az idealista papok számára a kulturális munka maradt volna a fő feladat.⁶³ Az elképzelés egyszerre tekinthető a neokatolicizmus szellemében fogant, radikális átalakítást hirdető, az osztályharcot nem kezelő, hanem meghaladó lépésnek és az állami érdekérvényesítés kiterjesztésének.

Német nyelvterületen a hasonló, teljes társadalmi integrációt célzó radikális-korporatista irányzatok a fokozatosan felépülő, hatékony szociálpolitikát kívánó kereszténypárti

⁵⁷ Kovrig Béla: *Magyar birodalmi politika – Kárpátaljáról tekintve*. Nemzeti Ujság, 1939. május 21.

⁵⁸ Hortoványi Jenő: *Az EMSZO*. Az Ország Útja, 2. évf. (1938) 12. sz. 387–390.; Marton István: „*Adjon Isten*”: *Kékinges gyűlés a Vigadóban*. 8 Órai Ujság, 1938. okt. 25.

⁵⁹ MNL OL K29.1 3. d. p) dosszié 143-150. f. Kat. Agrárfjakk mappa: Népmozgalmunk propaganda-terve. 1938. jún. 1.

⁶⁰ *Agrárifjúsági vezetők országos kongresszusa Szegeden*. Nemzeti Ujság, 1937. júl. 22. 10.; *Hazánkban olyan szociális életet kell teremtenünk, hogy a Kárpátok medencéjében mindenütt feléledjen a vágy Szent István birodalma után*. Szegedi Új Nemzedék, 1938. április. 3. 2–3. Kontextusához lásd: Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika*, 75–81. Balogh részletesen hivatkozva Nagy Töhötöm, Kerkai ekkori „adjutásának” részletes naplóját, amely az együttműködés egészére nézve a „kooptálandók” változó helyzetértékelésének legfontosabb tanúbizonyságát adja.

⁶¹ Lackó: *Nyilasok, nemzetiszocialisták*, 153.; Paksa: *A magyar szélsőjobboldal története*, 122–123.

⁶² *3000 főnyi munkástömeg állott ki a függetlenség, szabadság és rend mellett*. Nemzeti Ujság, 1938. május 17. 7.

⁶³ Gergely Jenő: *A katolikus társadalmi mozgalmak az 1930–1940-es években*. Múltunk, 42. évf. (1997) 3. sz. 30–39.

állásponttal szemben az osztályharc meghaladását és a társadalmi békének a *ständische Bindung* (szó szerint hivatásrendi kötés, körülbelül „összekapcsoltság”) politikai-eszmei fordulata révén történő megvalósítását tűzték célul. Weimarban a vita a *Sozialpolitik*–*Sozialreform* szópár mentén artikulálódott (sokszoros osztrák hivatkozásokkal), amelyben a *Sozialpolitik* a fokozotosság-pártiak, így például a Zentrummal szimpatizáló katolikusok, a *Sozialreform* a konzervatív forradalmárok álláspontját sűrítette egy kifejezésbe.⁶⁴ Magyarországon Kovrig 1920 és 1940 közötti fejlődésének (csak utóbb demokratikus fordulatot vevő) íve ennek alapján jellemezhető a *Sozialpolitik*től a *Sozialreform* felé való elmozdulással, amelyben két miniszterelnöke nézeteivel egyaránt találkozott.

A tervezés az V. osztályon zajlott, Kovrig közvetlen felügyelete alatt, és a két miniszterelnöki periódusra egyaránt kiterjedt. A már hivatkozott, Telekinek írt beszámolójában Kovrig jelezte, hogy a Dolgozó Magyarok Szövetségének előkészítése folyamatban van. Indoklása szerint ennek célja az lenne, hogy „ugyanazok a tömegek, amelyek hitbuzgalmi és vallásérvölcsi életüket az EMSZO-val, a KALOT-tal és a SZKIE-vel kapcsolatban élik, politikai és érdekvédelmi tevékenységüket más, de mindenképpen az egységes megnyilatkozást biztosító, közös cégér alatt folytassák”. Az így létrejövő hivatásrendi intézmény „kispolgári és munkás-szervezete, érdekvédelmi és érdekszolgálati alakulata lenne a Magyar Élet Mozgalomnak”, s ekként alkalmasabb lenne a pártnál és a mozgalomnál arra, hogy „megküzdjön a szociáldemokráciával”. Telekinek a beszámolóra rávezetett megjegyzéseiből kiderül, hogy komoly fenntartásai voltak az elkötelezetten munkásbarát (és tőkésellenes) katolikus vezetők némelyikével szemben.⁶⁵ Ez vezethetett ahhoz a mai szemmel furcsa megoldáshoz, hogy a Hivatásszervezet rendezvényein az antiszemita kiszólások megmaradtak, a korábbi EMSZO-eseményeken kifejtett tőkeellenes agitációt viszont háttérbe kellett szorítani, amint az az 1939. májusi országos zászlóbontás alkalmával meg is mutatkozott.⁶⁶ Új hangsúlyok jelentek meg: a régi-új vezérszónok Freesz József immár a zsidóság törvényi korlátozásának szükségességére, az anyaság védelmére és a kamarai szerveződés jelentőségére is felhívta a figyelmet. Kovrig közvetlenül nem vett részt az esemény lebonyolításában, de nyugtázhatta: sikerült egy lépést tenni az állam által elősegített teljes hivatásrendi szerveződés végcélja felé.⁶⁷

Mind a KALOT az V. osztály által kevésbé lelkesen támogatott programjai, mind a Hivatásszervezet annál inkább felkarolt eseményei egyértelműen a magyar keresztényszociális gondolat antiszemita, kapitalizmus- és marxizmusellenes diskurzusának kooptálását jelentette, míg éppen a Giesswein Sándor demokratikus és toleráns örökségét hordozó keresztényszocialista szakszervezetek nemcsak kívül maradtak az összefogáson, de Kovrig Telekinek írva kifejezetten ellenfélként, bár gyenge ellenfélként határozta meg azokat.⁶⁸ A prohászkaibanghai gondolat, amely a századfordulós katolikus reformmozgalmakból táplálkozott,

⁶⁴ Jostock, Paul: *Der deutsche Katholizismus und die Überwindung des Kapitalismus: Eine Ideengeschichtliche Skizze*. Regensburg, 1932., kül. 138–139.

⁶⁵ MNL OL K29 1. d. c) dosszié (1938–1941) Kovrig Béla: A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói. 1939. febr. 25. 60–62. f.

⁶⁶ *30000 főnyi munkástömeg állott ki a függetlenség, szabadság és rend mellett*. Nemzeti Ujság, 1938. május 17. 7.

⁶⁷ *Harmincezres tömeg a Hivatásszervezet budapesti országos nagygyűlésén*. Szegedi Uj Nemzedék, 1939. május 10. 4. Az esemény „kormányközeli” jellegét és a sajtó irányítását egyaránt mutatja, hogy több lap – legfontosabban és legkiterjedtebben az itt hivatkozott Szegedi Uj Nemzedék – az V. osztályon írott, triumfális hangvételű cikkvázlat részeit szóról szóra átvette. K29 3. d. q) dosszié. sz. n., d.n. Vasárnap hatalmas gyűlésen mutatkozott be a Hivatásszervezet. (2 f.)

⁶⁸ MNL OL K29 3. d. q) dosszié. Jelentés a Hivatásszervezet, az EMSZO és a KALOT támogatásáról. d.n. 185. f.

és a világháború, valamint a vereség tapasztalatainak hatására radikalizálódott, ekkorra ötvöződött a hivatásrendi elkötelezettséggel. Így olyan elegy jött létre, amelynek legközelebbi párhuzamai az osztrák hivatásrendi állam megszilárdulása előtti, Engelbert Dollfuss kancellár által kezdeményezett identitáspolitikában lelhetők fel.

A katolikus mozgalmi ernyő sikeres kooptálásának biztos jeleként a földosztás eredeti követelését Kerkai a kormányzati elképzelésekkel összhangban álló módon házhelyek biztosításának igényére csökkentette, és a KALOT legénybeszédeinek követeléseit 1938-tól a hivatalos ünnepeken, gyűléseken a zsidók használnak visszanyesésére és a földosztásnak erre a formájára korlátozódtak.⁶⁹ Vezetői lapja, amelynek számait Kerkai megküldte Kovrignak, szintén ezeket a követeléseket visszahangozta. Ahogy a munkásság esetében is látható volt, a szociálforradalmár követelések eljéte után a társadalmi „szelep” funkcióját ebben az esetben is az antiszemitizmus látta el.⁷⁰

A kísérlet betetőzése az országossá tett kezdeményezés állami felügyelet alá vonása és ösztársadalmi kiterjesztése lett volna. Ezt célozta az 1940 februárjában vitára bocsájtott korporációs törvény (Törvényjavaslat az országos ipari, kereskedelmi és munkakamaráról) is. A Strausz Péter által részletesen elemzett társadalmi és parlamenti vita azonban jelezte: elsősorban a konzervatív-liberális belső ellenzék, amelyet a Gyáripárosok Országos Szövetsége igyekezett – sikerrel – mozgósítani, amely ebben a keresztényszocialista és szociáldemokrata szakszervezetekre is számíthatott (!), a kérdésben nem kész beadni a derekát.⁷¹

Kovrig álláspontja világosan kiderül azokból az erőfeszítésekből, amelyeket 1940 viharos tavaszi-nyári hónapjaiban a kamarai integráció érdekében tett. Az országos kamarákat az állam ellenőrzése alatt, a Hivatásszervezet keretein belül igyekezett volna összefogni, megvalósítva a teljes társadalmi vertikum gazdasági ágazatok szerinti korporatív integrálását. 1940. május végétől vezetése alatt zajlottak megbeszélések, amelyek a Nemzeti Munkaközpont integrációját célozták az ösztársadalmi hivatásrendi szövetséggé fejlesztendő Hivatásszervezettel.⁷² A fúzió kísérlete a túlságosan radikális reformer Kerkai-körhöz kötötte volna a gömbösi zárványnak számító, olasz–német mintára működni igyekvő Munkaközpontot.⁷³

⁶⁹ „Az óriási birtoktestekből pedig juttatni [követelünk] azoknak is, legalább egy hajlékra valót, akinek tenyérynyi földjük sincs. Ha jut a pénzintézeteknek, bankoknak, jusson nekik is. [...] Ne nyereszkedjen a bőrünkön jött-ment zsidó. Ha mi vetettünk, mi is arassunk.” MNL OL K29 3.d. p) dosszié, Beszédvázlat legény számára. [KALOT] 104-105. f.

⁷⁰ A Kovrighoz hasonlóan utóbb a modern magyar kereszténydemokrácia csíráit jelentő náciellenes összefogásban közreműködő Kózi-Horváth József tollából származott az az eligazító célú írás például, amelyet a *Dolgozó Fiatalok* közölt (*Nemzeti, szociális és keresztény Nagymagyarország! Dolgozó Fiatalok*, 3. évf. [1938] 4. sz. 1–2.) Ennek tanúsága szerint a nemzetiszocialisták elleni mozgósításban is tevékeny részt vállaló Actio Catholica-főtitkár is osztozott a korszakban épp népszerűvé váló, kitelepítést szorgalmazó antiszemita nézetekben. Írása szerint a „négy százezer galíciai zsidó” a problémák legfőbb okozója, s bár „vannak gyászmagyarok, akik félelemből vagy anyagi érdekből nyakukba vették ezeknek az új uraknak az igáját”, a szerző bízik abban, hogy „a magyar, keresztény ifjuság ilyen aljasságra nem lesz kapható soha”, és „nem nyugszik addig, amíg ezt az országot a betolakodott galíciaiaktól meg nem tisztítja, amíg ebben az országban az egész vonalon [...] nem biztosítja a magyarság uralmát”.

⁷¹ Strausz Péter: *Korporáció vagy hivatásrend?* 115–119.

⁷² MNL OL K29 3.d. q) dosszié. sz. n. Jegyzőkönyv [1940. május 28.] A Munkaközpont jellegéhez és szerepéhez lásd: Dósa Rudolfné: *A Nemzeti Munkaközpont szerepe az ellenforradalmi rendszer munkáspolitikájában*. Párttörténeti Közlemények, 14. évf. (1968) 3. sz. 158–160.; Eröss Zsolt: *A marionizmus felszámolása: A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban*. Századok, 145. évf. (2011) 1. sz. 161–196., kül. 190–191.

⁷³ Gergely: *A katolikus társadalmi mozgalmak az 1930–1940-es években*, 30.

A tárgyalás jegyzőkönyve nem hagy kétséget afelől, hogy ideológiai szempontból a hangsúlyosan katolikus-nemzeti Hivatásszervezet szellemiségének kellett volna érvényesülnie az új egységmozgalomban. Kovrig csak arra kívánt ügyelni, hogy a többi bevett egyház, mindegyiknél a reformátusok maguk is tömörülhessenek a Hivatásszervezetben. Ennek elmaradása a már korábban is kritizált osztrák modellhez közelítette volna a korporatista intézményeket, míg ő nemzeti integrációt kívánt, amely minden felekezetet összefog a keresztény nacionalizmus jegyében.⁷⁴

Kovrig a hivatásrendek funkcióival kapcsolatos gondolkodásának alakulása jól mutatja, hogy publicisztikai tevékenységében a harmincas évek utolsó harmadáig meghatározó katolikus megfontolások a politikai tervezés és indoktrináció gyakorlatában háttérbe szorultak. A közigazgatásban dolgozók számára készült előadásában a német – nemzeti szocialista – szociálpolitika korporatista jegyeit emelte ki, a teljes inklúzióra és az azonos termelési ágakban különböző szinteken dolgozó rétegek egymás iránti megértésére, jóindulatára fektetve a legnagyobb hangsúlyt.⁷⁵ 1939-es előadásjegyzeteiben a nemzeti felől a népi politika irányába történő elmozdulásban látta a fejlődés irányát, amely a primitív „honvédelmi állam” felől számos stáción át a totális és a korporatív államban csúcsosodik ki.⁷⁶ Eltűnt az autonómia hangsúlyozása, a keresztény nacionalizmus szellemében felépítendő integratív hivatásrendi szervezet egyértelműen az állam indoktrinációs és szociálpolitikai karjaként jelent meg, feltöltődve a népiség, a *völkisch* gondolat jegyeivel.⁷⁷ Ezeket a folyamatokat áttekintve megállapítható: bár 1940 őszére a kamarák létrehozásáról szóló törvényjavaslat lekerült a napirendről, s a tervezett nagy intézményi fúzió sem valósult meg, az V. osztály által koordinált építkezés a totális hivatásrendi reform felé felfedi a transznacionális folyamatok komplex hatásmechanizmusát. Szintén végig érezhető Kovrig tevékenységének fontossága, de elvi – a gyakorlati erőforrások szűkössége által meghatározott – jellege is. A folyamat végső eredménye ugyanis a Magyar Szociális Népmozgalom lett, amelyből végül a Nemzeti Munkaközpont kimaradt. Ennek is inkább csak tagszervezetei (KALOT, EMSZO, kisebb mértékben a Hivatásszervezet) rendelkeztek továbbra is valós társadalmi bázissal. Ám az V. osztály munkája és befolyása a legváratlanabb helyzetekben azonosítható – így például az MSzN későbbi, „háromkalapácsosként” ismertté vált logója a propagandahivatal bábáskodása mellett született meg egy tanácskozáson 1939 januárjában, tehát még Imrédy miniszterelnöksége alatt.⁷⁸

A korporatista alkotmányreform tervei

Az alkotmányos átalakulás lehetősége kapcsán az V. osztályon végzett tervezőmunka egy további perspektívából enged betekintést a Teleki és Kovrig körül kialakult értelmiségi hálózat gondolkodásába és a neokatolikus reform eszmevilágába. 1939–1940-ben a miniszterelnök

⁷⁴ MNL OL K29 1. d. c) dosszié (1938–1941) 52-74. f. Kovrig Béla: A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói. 1939. febr. 25. 63-64. f.

⁷⁵ MNL OL K29 2. d. i) dosszié (1938–1941) 73-106. f. A Nemzeti Szocializmus Szociálpolitikája. Dr. Kovrig Béla OTI igazgató, egyetemi magántanár előadása a Közigazgatási Továbbképző Tanfolyamon, 1939. márc. 21.

⁷⁶ MNL OL K29 2. d. i) dosszié (1938–1941) 131-134. f. Előadásvázlat [Esztergom, 1939]

⁷⁷ „A népcsoportok ösztönletét delejes erővel átható nacionalizmus ott alakítja a közgondolkodást és a politikai akaratot, ahol a történelmi együttthatók kitermelték a népi élet nemzeti formáját. [...] A földdel eljegyzett, hagyományos, szerves, gyökeres népi egyéniség kívánunk maradni.” Kovrig: *Keresztény nacionalizmus*, 7., 10.

⁷⁸ MNL OL K29.1 3.d. q) dosszié, 1939. jan. 20. A Magyar Dolgozók Hivatásszervezetének megalakítása, 119-122. f.

biztatására az eddig feltártnál kiterjedtebb tervezés folyt a magyar állam intézményi keret-inek átalakításáról, mely az V. osztályon különösen a kamarákról szóló törvény elakadása nyomán vált intenzívvé. Nemcsak az Ablonczy Balázs által közzétett és Petrás Éva által is Kovrignak tulajdonított 1940-es tervezet készült el,⁷⁹ hanem legalább három további vitairat. Ezek közül egyben báró Kaas Albert mérsékeltebb korporatista reform lehetőségét mérlegelte, míg a másik kettő Ottlik László parancsuralmi és hivatásrendi államvizíójának általános, illetve polemikus kifejtését tartalmazta.

A nyílas veszedelem ellenére az Imrédy kormánypártban marad híveivel szembeni szembefordulást is elősegítő kezdeményezés nem talált pozitív fogadtatásra az *establishment*-ben.⁸⁰ A kudarc dacára a részben „Titkos!” minősítést kapott munkálatok kiváló betekintést nyújtanak az alkotmányos gondolkodás korporatista vonulatába. A szövegekből világosan kiderül, hogy a cél a liberalizmussal összekapcsolt parlamentáris hagyományokkal való gyökeres szakítás volt. A szakítás utáni rend két pillérét a végrehajtó hatalom megerősítése és a korporációkon nyugvó képviseleti rendszer bevezetése alkotta volna. Kaas Albert – aki jogászként korábban is kiemelte már a magyar állami hagyományok sajátosságait – ezt a meggyék képviseletével egészítette volna ki, míg Ottlik határozottabban a központi hatalom megerősítését javasolta.⁸¹ Kaas elképzelését erősíthette Kovrig nézete az országok természetes szerkezetének jelentőségéről, amit Ausztria Engelbert Dollfuss hivatásrendi fordulata alatt is megőrzött föderatív formája is példázott.⁸²

A reform idején keletkezett szövegeket vizsgálva azonban feltűnik: a hivatásrendi szerveződésre tett utalásokban Ausztria immár csak említés szintjén szerepelt, és a korszakban igen népszerű, ám Kovrig által túl régimódinak ítélt Portugália sem tekinthető egyértelmű mintának.⁸³ Konkrétabbak a hivatkozások a totális ideológiákra, elsősorban az olasz rendszerre, illetve általánosságban arra a vélekedésre, hogy a parlamentarizmus kora végeztével az autokráciák időszaka veszi épp kezdetét – s „végül most már ez a recessiv hullám le fogja dönteni a rendszer fellegvárait, Franciaországot és Nagybritanniát is”.⁸⁴ Ebben a kontextusban – összhangban azzal, ahogy Kovrig a nagyhatalmi hatás és a sokkal erősebb szomszédokkal rokon rendszer, tehát „a szociális nacionalizmus” szükségszerűsége mellett érvelt – Ottlik is leszögezte: „...az államirányítás hatalmát valóban autokratikussá kell tenn...”⁸⁵ Szintén erről tanúskodnak Kovrig ebből az időszakból fennmaradt könyvrendelése (túlnyomóan

⁷⁹ Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál: Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, 2000. 443–463.; Petrás: *Társadalmi tanítás és szociális kérdés*, 15.

⁸⁰ Ablonczy: *Teleki Pál*, 415–418., 423–424., 487.; Sipos: *Imrédy Béla*, 122–123.

⁸¹ A hagyományok szerepéhez Kaas gondolkodásában lásd: báró Kaas Albert: *Az alkotmányfejlődés tényezői*. Budapest, 1926., benne a vármegyék szerepéről kül. 55–59.; uő: *Az ezeréves magyar tragédia*. Budapesti Szemle, 235. köt. (1934) 683. sz. 1–40., kül. 31–34., 39–40. Kaas erre vonatkozó 1939–1940-es elképzeléseit összefoglalja és bírálja: MNL OL K29.1 4.d.v dosszié (1938–1941) Ottlik László: Megjegyzés Kaas Albert báró memorandumára. (a továbbiakban: Ottlik: Megjegyzés) 1940. aug. 3. 1166–1177 f., kül. 1166. f.

⁸² Kovrig Béla: *Új rendiség felé*. Magyar Szemle, 21. köt. (1934) 5–8. sz. 15–25., kül. 24.; uő: *Keresztény államépítés Ausztriában*. Katolikus Szemle, 48. évf. (1934) 5. sz. 305–307.

⁸³ Kovrig: *Úti látomás nemzet- és szabadságról*, 28.

⁸⁴ MNL OL K29 5. d. z) dosszié (1938–1941) Ottlik László: Promemoria. d.n. [a szöveggörnyezetből kiderül, hogy jóval Imrédy bukása után, 1939 második felében vagy 1940 elején keletkezett a szöveg.] (a továbbiakban: Ottlik: Promemoria) 60–68. f., kül. 60. f.; uő: Megjegyzés, 1173–1174. f.

⁸⁵ Ottlik: Megjegyzés, 1174.

kurrens nemzetiszocialista irodalmat rendelt külföldről), illetve intenzív levelezése az olasz korporatizmust bemutató írások magyarra fordításáról és közléséről.⁸⁶

A tervezetekben a kereszténységről kevés szó esik. Ezzel együtt kétségtelen, hogy továbbra is komoly szerepet szántak az állammal összhangban működő felekezeti munkának a társadalmi konfliktusok, az „osztályharc” meghaladásában. A paradigmaticus szöveg e tekintetben Kovrig Béla nyomtatásban is megjelent, már többször idézett „Keresztény nacionalizmus” című tanulmánya, mely az alkotmányreform gondolatáig vezető neokatolikus út egyik fontos kiindulópontját képezi. A kereszténység funkciója, mint ez a szöveg rávilágít, a nemzet fogalmának és önállóságának kiemelése, ezáltal korszerű, de félreérthetetlen *differentia specificaval* rendelkező magyar államideológia elhatárolása a versengő fasiszta és nemzetiszocialista rendszerektől, ám betagozódva a vezéri irányítás alatt létrejött „szociális nacionalizmusok” Európájába.⁸⁷

A korporatizmus diszkussziója szorosan összefonódott a parlament törvényhozói funkciójának korlátozásával vagy megszüntetésével. A végrehajtó hatalom – a király/kormányzó és a nádor/miniszterelnök együttesen – Kaas, Ottlik és Kovrig szerint egyaránt megerősítendő lett volna, de Kaas volt az egyetlen, aki a parlamentnek kifejezetten törvényalkotói funkciókat is fenntartott volna. Emiatt bírálta javaslatát Ottlik, akinek tételes és igen polemikusan összefoglalójából Kaas elveszett memorandumának pontjai is kiviláglanak. Ottlik ugyanis a leghatározottabban a „korszellem” követelményeként határozta meg a döntéshozatali folyamatokból a képviselői szerv kizárását. Rámutatott, hogy az ezt végrehajtó államok sikeresek, mert képesek elkerülni a parlamenti matematikák és viták kényszerét.⁸⁸ Azonosítható a tervezetekben a Kovrig munkássága kapcsán már elemzett, tősgyökeres magyar örökségként bemutatott vezérelvű „politikai hagyomány” is, melyben a központi, végrehajtó akaratot csupán erkölcsi korlátok kötik a cselekvésben és szempontjai érvényesítésében.⁸⁹ Erre a kérdésre esett a két Ottlik-memorandum fő hangsúlya, de ezt emelte ki Kovrig is propagandafőnöki tevékenysége elején egy ritka „elszólásában”, kijelentve, hogy „az egyeduralom az idő, a jelen szükségletévé” vált.⁹⁰ Hasonló gondolatokat hangoztatott 1940 októberében a Magyar Nemzeti Szövetség alakulását követő érdi konferencián újdonsült

⁸⁶ Ennek külpolitikai kontextusához és Kovrig vélekedéséhez lásd a már idézett memorandum vonatkozó helyét a nemzeti szocializmus Európa-szerte diadalmas áramlatához való igazodásról: MNL OL K29 2. d. i) dosszié (1938–1941), Emlékeztető szociális dolgokról., d.n. kül. 203–204. f. Lásd még: Ottlik: Promemoria, 60–68. f.; MNL OL K29.2 5. d. Kovrig Béla személyes levelezése, A Grill-féle könyvkereskedés bibliográfiai szolgálatának ajánlatai [Kovrig rájegyzéseivel a megrendelendő könyvekről] 73–75., 88. f., illetve MNL OL K29 1. d. g) dosszié (1938–1941) [levelezés 1940–41 fordulóján magyar lapokban közlésre szánt olasz írásokról, benne a társadalmi berendezkedést bemutató munkákról] 28–30. f., illetve ugyanitt Kovrig és munkatársa, Kőncse Jenő levelezése 1940 derekán hasonló témában mások mellett Torma Domokos miniszterelnökségi osztálytanácsossal, sajtóreferenssel, továbbá Kőncse megjegyzésével (1940. aug. 8.), mely szerint a miniszterelnök „várja a jó fordításokat”. 325–326. és 452–453. f.

⁸⁷ Kovrig: *Keresztény nacionalizmus*, 8.

⁸⁸ Ottlik: *Megjegyzés*, 1172., 1175–1176. f.

⁸⁹ Lásd még: Ottlik: *Promemoria*, 64–65. f.

⁹⁰ Kovrig: *Társadalomszervezés és alkotmányosságunk*. In: uő: *Korfordulón*. Budapest, 1940. 300–318., kül. 302. A szöveg eredetileg a *Magyar Szemle* 23. kötetében jelent meg 1935-ben, és talán nem véletlen, hogy az elképzeléssel akkor lépett újra a nyilvánosság elé, amikor a gömbösi kísérlet után ismét felmerült egy autokratikus fordulat lehetősége.

kolozsvári egyetemi tanárként, ahol az informátori hálójába is kooptált, egykori radikális munkásvédő Freesz Józseffel együtt tört lándzsát Teleki reformtervezete mellett.⁹¹

A következetes „vezérelví fordulat” mellett Ottlik állt ki a leghatározottabban. Ő – Kovrigal ellentétben – alig-alig mutatott rá történeti előzményekre, annál többször hivatkozott kortárs példákra. A vezérek szerepének felívelése az előző években megítélése szerint a parlamenti hanyatlás érméjének másik oldalát jelenti csupán, együttesen pedig a szerves és konkrét kormányzathoz való visszatérés szellemét jelzik.⁹² Érvelésében Ottlik hangsúlyosan hivatkozott Carl Schmittre,⁹³ aki ekkorra már nem pusztán a weimari köztársaság válságának teoretikusa volt, hanem a Harmadik Birodalom legitimálója is. Ám Schmitt nem volt hiteltelen katolikus körökben sem, 1923-os könyvében még a politikai katolicizmusban találta meg az „idegen” gyökerű, hódító és társadalmakat elpusztító bolsevizmus ellenszerét, amelyet azonban csak a cézári hatalommal elegyítve tartott hatékony társadalomszervező elvnek.⁹⁴ Ebben a formájában gondolata a keresztény nacionalizmus előképének is tekinthető.

Schmitt e korai-középső (nemzetiszocialista társutassága előtti) korszakának gondolatai maguk is olyan hatásokat tükröznek, amelyek ugyan a Német Birodalomban és a konzervatív forradalom borusszo-német irányzataiban is elterjedtek, ám amelyek egészében véve mégis az osztrák katolikus újkonzervativizmussal rokoníthatók leginkább. Az abszolút állam és a korporatizmus legkövetkezetesebb összekapcsolása Othmar Spann Vogelsang és más katolikus gondolkodók hatását (is) tükröző munkásságában bontakozott ki, amelyet a már bemutatott *Sozialreform* irányzat leginkább kiérlelt változataként jellemezhetünk.

Spann talán az egyetlen komoly konzervatív forradalmár teoretikus, akinek a húszas években a közgazdaságtanban, a harmincas években pedig társadalombölcselete nyomán komoly, számos folyóiratban kimutatható recepciója volt Magyarországon. Külön érdekes, hogy a *Magyar Szemlé*ben Kovrig 1934-ben még élesen kritizálta Spannt. Értékelése nagyon pontos, máig kiváló összefoglalása a spanni univerzalizmusnak, kritikája pedig a *Quadragesimo Anno* szempontjából nézve a legteljesebb mértékben megalapozott volt. Az 1934-ben író Kovrig szerint Spann rendszerében „a központi társadalmi hatalom a központi rendé, az államrendé. Az állam azonban nem egyéb társadalmi csoportokból és erőkből alakul ki, az állam alapja nem valaminő gazdasági vagy bármilyen népválasztotta parlament, mert szrinte az állam önmagából való, az állam a közhatalmat hordozó személyek összessége. [...] [A]z államrend [...] önmagáért felelős, önmagát alkotó, önmagában való társadalmi képlet.” Spann univerzalizmusával (az állam mint egyszerre önálló, de a társadalom egészét megtestesítő, azzal mély pszichológiai és elvi közösségben létező szervezet) Kovrig a katolikus univerzalizmust szegezte szembe, amelyben az öntudattal rendelkező egyén közvetlenül is az állam tagja, és egyénként a politika alanya marad.⁹⁵

Az 1939–1940-ben az V. osztályon kidolgozott alkotmányos reformelképzelések ugyanakkor a *Quadragesimo Anno* egyéni és kollektív társadalmi autonómiáfelfogását feladva

⁹¹ Balogh: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika*, 95.; Freeszhez lásd: MNL OL K29 1.d. c) dosszié (1938-1941) 158-172. f. Kovrig Bélától a háborus propaganda-szolgálat tárgyában. 1939. aug. 29.

⁹² Ottlik: Megjegyzés, 1167. f., Promemoria, 60., 67-68. f.

⁹³ Ottlik: Promemoria, 63. f.

⁹⁴ Schmitt, Carl: *Römischer Katholizismus und politische Form*. Hellerau, 1923.

⁹⁵ Kovrig: *Új rendiség felé*, 21–23.; uő: *A keresztény rendi állam*. Magyar Kultúra, 23 évf. (1936) 363–366., kül. 365. Ennek kifejtéséhez a nemzetiszocializmus elleni harc kontextusában: Kózi-Horváth József: „*Divini redemptoris*” – „*Mit brennender Sorge*”. *Katolikus Szemle*, 51. évf. (1937) 5. sz. 284–288.

éppen hogy spanni, „univerzalista” álláspontra helyezkedtek. Ebben a perspektívában az állam–társadalom különbségétél – s ezzel az autonómia elve – elmosódott, mivel egyfelől az állam a társadalom értékválasztásainak, ösztöneinek természetes s összegző politikai kifejeződéseként szerepelt, másfelől pedig reformmunkája révén a társadalom (újra)teremtőjeként tűnt fel.⁹⁶ A „keresztény nacionalizmus” nyelvében az autonómiák elvét nemzeti egységdiskurzus váltotta fel, az állam–társadalom megfeleltetéshez szükséges politikai közösség hangsúlyozásával.

Ahogy a kamarák reformja, úgy az alkotmány megváltoztatása is túlságosan sok ellenállást váltott ki ahhoz, hogy Teleki kitarson mellette.⁹⁷ Politikusi helyzetértékeléséből kiindulva alighanem a náci és nyilas veszéllyel szemben feleslegesen megosztónak, habitusából következően pedig méltatlannak találhatta az elhúzódo, pártján belüli és kívüli harcot. Ez Kovrig nagyszabású reformokkal foglalkozó működésének végét is jelentette 1940–1941 telen, s ezt követően az V. osztály egyes elemei – immár Nemzetpolitikai Szolgálat néven – a gyakorlati propagandára koncentráltak. Jól ismert, hogy amikor Kovrig Béla újból rendszeresen foglalkozni kezdett a társadalmi reform és modernizáció kérdésével, elképzelései jelentős mértékben ismét a katolikus autonómia és szubszidiaritás gondolatával mutattak rokonságot, s működése mindenekelőtt a modern magyar kereszténydemokrácia alapjainak lerakásához járult hozzá. Ez az időszak egyben a „felejtés” kezdetét is jelentette: különösen Teleki Pál második miniszterelnöksége kapcsán maga Kovrig kezdett hozzá a „függetlenségi” elemek kidomborításához, az antiparlamentáris kormányzati kezdeményezések – ezzel együtt a kísérlet transznacionális elemeinek – elhalványításához.⁹⁸

Konklúziók: A harmincas évek végének keresztény nacionalizmusa az histoire croisée perspektívájában

A magyar társadalom hivatásrendi átszervezésének gyakorlati és elméleti erőfeszítései egyaránt tükrözték a neokatolikus reform híveinek harmincas évek végére kialakult ambivalens pozícióját és az irányzatot érő számos, nem minden esetben összeegyeztethető hatást. A weimari katolikus-korporatista és ordoliberalis gondolat ereje érezhetően meggyengült, ahogy a *Quadragesimo Anno* autonóm korporációkra vonatkozó gondolatvilága is háttérbe szorult, különösen a politikai tervezés területén. A korporatista integráció elsősorban a politikai kooptáció eszközévé vált, ideológiája pedig a keresztény politizálást kísérte meg ötvözni a részben német, részben hazai *völkisch*/fajvédő hagyományok egyes elemeivel. Célja a megfelelő népi alany létrehozása volt, amely szociális jogokkal rendelkező, idegen elemektől megtisztított és az idegen befolyással szemben csatasorba állítható tömegek identitáspolitikai mobilizációját jelentette – szociálpolitikai pacifikálásuk mellett.

A transznacionális hatások értékelését tovább bonyolítja, hogy egy minta többféle transfer eredményeként épülhetett be a hazai diskurzusba. Kovrig és Teleki, felkarolva Mihelics Vid és mások erőfeszítéseit a portugál társadalmi rendszer népszerűsítésére, az *Estado Novoban* olyan mintát igyekeztek felmutatni, amely bizonyítja egy kisállam képességét a nagyhatalmakkal szembeni önállóság megőrzésére és a saját hagyományaival összhangban végrehajtott – katolikus – modernizációra.⁹⁹ (A Kereszt Könyvtára sorozat első terveiben éppen Salazar Teleki előszavával megjelent, *A békés forradalom* című munkája szerepelt

⁹⁶ Spann, Othmar: *Gesellschaftslehre*. Leipzig, 1930.³ 507.

⁹⁷ Ablonczy: *Teleki Pál*, 486–488.

⁹⁸ Kovrig Béla: *Magyar Társadalompolitika*. Budapest, 2011., kül. 230–254.

⁹⁹ Nyári: *A Sándor-palotától a ravatalig*, 120–121.

egyetlen külföldi műként!)¹⁰⁰ Ez azonban nem jelentette, hogy szakpolitikák tekintetében vagy akár az alkotmányos reform ügyében a portugál példa közvetlen hivatkozási alapként jelent volna meg. Mint láthattuk, Salazar rendszere éppen hagyományos tekintélyelvű vonásai miatt elégtelennek is tűnhetett a központi hatalom megerősítésére törekvő szerzők számára.

Az olasz fasizmus már egyértelműen követendő példaként jelent meg a szövegekben. Az elismerés azonban nem jelentett teljes azonosulást: a keresztény nacionalizmus ideológiáját autochtonként pozicionálva az olasz hatás inkább a társadalompolitika és a társadalomszervezés egyes konkrét vonatkozásaiban jelenhetett meg közvetlen inspirációként. Olaszország – mint jóindulatú, de nem fenyegető nagyhatalom – a legmelegebb szimpátiát élvezte, és egyes szakpolitikái, valamint újszerű, a társadalom megszervezésére szolgáló intézményei feltétlen elismerést váltottak ki neokatolikus körökben is. Kovrig és mások a nyilvános diskurzusban az állam totális jellegét kritizálták ugyan reformkatolikus nézőpontból, de éppen a vizsgált időszakban ez is háttérbe szorult, a politikai tervezésben pedig a fenntartások egyáltalán nem kimutathatók.

A nemzetiszocialista Németország pozíciója minden egyéb példához képest különleges maradt. Egyfelől jelentős veszélyforrásként tűnik fel, különösen a nyilasokon keresztül megmutatkozó közvetett hatások miatt. Másfelől a magyar újjobboldal nyelve ugyanazokból a konzervatív forradalmár hagyományokból is táplálkozott, amelyek a német értelmiségi közbeszédben is tovább hatottak, s a német társadalompolitika eredményeire sem terjedt ki a rendszer jellegével szemben megfogalmazott kritika. Sőt, mint láthattuk, a német minta Ottlikot és Kovrigot arról is meggyőzte, hogy valamilyen autokratikus, vezérelvű, ám szociálisan érzékeny állam az egyetlen valóban ígéretes jövőkép a szemek előtt körvonalazódó, liberalizmus utáni Európában.

Az osztrák hatások ismét más szempontból bizonyulnak nehezen megragadhatónak. Othmar Spann univerzalizmusa közelebbi eszmei rokona Kovrig és Ottlik gondolkodásának a második világháború kitörésének időszakában – s talán az 1939–1940-es Telekiének is –, mint bármely másik vizsgált eszmerendszer. A hivatásrendi állam, amelyet szokás volt a spanni eszmékkel rokonítani, ekkor már ritkán kapott említést, ami azonban az *Anschluss* nyomán nagyon is érthető. Ez azonban nem változtat azon, hogy a weimari újjobboldal mellett az azzal sokszorosan rokon, a német konzervatív forradalom egyik irányzatának is tekintett spanni univerzalizmus hordozza a legtöbb közös jegyet a Kovrig körüli csoport gondolkodásával.

Összességében az V. osztály tevékenységéhez kapcsolódóan 1938–1940-ben kibontakozó társadalomszervező munka és az államreform előkészítése arra világít rá, hogy a magyar politikai fejlődés akár kisebb – és mind politikai-gyakorlati, mind elméleti értelemben zsákutcának bizonyult – leágazásai sem elemezhetők sem a nemzeti kereteken belül, sem egy egydimenziós transzfertörténeti perspektívában. A pozitív példa (Portugália és bizonyos mértékben Olaszország) nem jelentett szerves hatást, de az elutasított minta (Németország) is hathatott pozitívan megítélt történeti előzményei és sikeres szakpolitikái révén, és a ritkábban említett, párhuzamos fejlődés révén kialakult, jól ismert irányzat (Ausztria) hatása a hivatkozások megkritikulása ellenére sem zárandó ki.

A példák, minták, hivatkozások sokasága sem feledtetheti továbbá, hogy mindezek hatása mellett, de mégis belső dinamikák által meghatározott módon a politikai közösségeken belül is folyamatosan innováció zajlik. A keresztény nacionalizmus ideológiája az újjobboldali áramlatok olyan oldalhajtása volt, amely a harmincas évek végén a közösségetl

¹⁰⁰ MNL OL K29 5.d. z) dosszié (1938-1941) 1411., 1420. f.

ideológiák által dominált kontinentális európai és magyar közgondolkodásban egy mérsékeltebb irányzatot, a neokatolikus reformot kívánta adaptálni a lezajlott ideológiai radikalizálódáshoz s a konkrét kül- és belpolitikai kihívásokhoz. Ahogy nőtt a német fenyegetés és egy újabb világháborús vereség nyomán a katasztrófa esélye, ez az irányzat politikai beállítódásai révén természetes szövetségese maradt a nemzeti szocializmus ellen állást foglaló csoportoknak. A történetírás már feltárta: a vezérelvűség és az állam irányította korporatizmus eszméi felől volt visszaút a katolikus autonómia eszméi felé, aligha függetlenül ettől az 1943-tól felgyorsuló közeledéstől. Ennek egyik terméke volt a modern magyar kereszténydemokrácia Gergely Jenő és mások feltáró munkásságának köszönhetően megismert születése 1942–1944-ben, melynek komplex ideológiai összefonódásai azonban már a transznacionális történelem más fejezetéhez tartoznak.¹⁰¹

GERGELY ROMSICS

Reform in the Name of Christian Nationalism: Transnational Aspects of a Neo-Catholic Political Enterprise

The essay seeks to broaden existing perspectives on the ideology of Neo-Catholic reform during the last years of the 1930s in Hungary. Following a decade marked by conservative consolidation, Hungary after the Great Depression experienced a shift towards various New Right positions, that became dominant in the establishment. Neo-Catholics gained considerable influence after the successive failures of Gyula Gömbös' quasi-fascist reform plans and the subsequent Darányi government. The group of experts and activists around influential scholar turned propaganda chief Béla Kovrig presented in turn a program that sought to integrate corporatist, Neo-Catholic social thought and the autocratic trends observable in the decade – to which Hungary was no exception. The essay examines two attempts engineered by Kovrig – the integration of existing labour organizations and constitutional reform in the spirit of corporatism – in an effort to find the place of this ideological stream. Using previously unreferenced archival material, the essay contributes to the discourse by mapping transnational connections that shaped the ideas of Neo-Catholic reform in Hungary. The image that emerges is a complex one: it is clear that autocratic corporatists states left their mark as general ideals to be approximated, while at the level of specific policies, the totalitarian states – Italy and Germany – influenced practical thinking more, despite a refusal to accept a totalitarian turn in Hungarian politics.

¹⁰¹ Gergely Jenő: *A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus*. Századok, 121. évf. (1987) 1. sz. 3–48.; Balogh: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika*, 145–158.; legújabban: Petrás Éva: „Totalis állam és keresztény álláspont összeférhetetlen”: Kovrig Béla nézetrendszere és tevékenysége a totalitarizmusok szorításában. In: Klestenitz Tibor–Petrás Éva–Soós Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán: A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. Évfordulójára*. Agyagosszergény, 2019., kül. 89–94.